

Veel te zien in Parijs

Steven Dorrestijn

Gepubliceerd in de "VWI Nieuwsbrief", oktober 2006 (van de alumnivereniging Wijsbegeerte van Wetenschap, Technologie en Samenleving.

http://www.utwente.nl/vwi/Nieuws/Nieuws2006.1e.doc/wat_is_daarvan_geworden.html

In 2004 ben ik afgestudeerd voor WWTS. Mijn afstudeeronderzoek ging over snelheidsbegrenzers, de blikvangers in de berm van fietspaden, winkelwagentjes met anti-diefstalblokkering en blaastest-alcoholsloten in auto's. Ik vroeg me af wat Michel Foucault van zulke producten zou vinden. Al deze producten beïnvloeden het gedrag en de levenswijze van mensen. Is gedragsbeïnvloeding door technische producten een onderdeel van wat Foucault in *Surveiller et punir* "discipline" noemt? Of laat de omgang met techniek ook ruimte voor de "vormgeving van het eigen bestaan", het verrassende thema van Foucaults laatste boeken? Ik geloof inderdaad dat Foucaults late werk een interessant gezichtspunt oplevert voor de ethiek van de techniek. Mensen veranderen zichzelf door zich te omringen met techniek. Afhankelijkheid, beïnvloeding en manipulatie zijn onvermijdelijke effecten. Het zijn echter begrippen die moeilijk passen bij ideeën over vrije wil en moraal. Foucaults late werk is zo interessant omdat hij daarin "vrijheid" en "ethiek" nieuwe betekenissen probeert te geven zodat disciplineren en vrijheid elkaar niet uitsluiten.

Ongeveer in het geboortjaar van Foucault, heeft Kafka een kort verhaal geschreven dat precies over dezelfde wisselwerking tussen discipline en vrijheid gaat. Een chimpansee is tijdens een jachtexpeditie door "de firma Hagenbeck" gevangen genomen en is in een kooi per schip naar Europa vervoerd. Na een periode van verwoed en vergeefs verzet heeft de aap zich langzaam gewend aan het leven in gevangenschap en zelfs geleerd er profijt uit te trekken. Hij heeft circuskunstjes geleerd om daarmee een bestaan als artiest op te bouwen. Inmiddels is hij zelfs de mensentaal machtig. Hij houdt ervan een borrel drinken en wat te praten met Hagenbeck, de jager die hem gevangen had. Uitgenodigd om een lezing te houden over zijn belevenissen, vertelt hij hoe en waarom hij is gestopt aap te zijn om voortaan een mensenleven te leiden. Een paar fragmenten uit "Een verslag voor een academie":

"Gedempt gesnik, smartelijk vlooiën zoeken, vermoeid likken aan een kokosnoot, met mijn kop tegen de kistwand stoten, tong uitsteken wanneer iemand dichtbij me kwam – dat waren de eerste bezigheden in mijn nieuwe leven. Bij dat alles echter toch dat ene gevoel: geen uitweg. (...) Ik had geen uitweg maar moest me er een verschaffen, want zonder kon

ik niet leven. Altijd tegen deze kistwand aan, ik zou onherroepelijk gecrepeerd zijn. Maar bij Hagenbeck horen apen tegen de kistwand aan, dus hield ik op aap te zijn. (...) Ik ben bang dat men niet precies begrijpt wat ik onder uitweg versta. Ik gebruik het woord in zijn meest alledaagse en intense betekenis. Ik zeg met opzet niet vrijheid. (...) met vrijheid bedriegt de mens zich al te vaak. En zoals de vrijheid bij de verhevenste gevoelens hoort, hoort ook de erbij behorende ontgoocheling tot de verhevenste.”

Leven met bewustzijn (ook een aap, of wie verder maar wil, is daartoe van harte uitgenodigd) betekent de wil om te reageren op invloeden van buiten. Vrijheid is geen basisconditie, maar ontstaat door haar uit te oefenen. Deze boodschap van Kafka en Foucault is een theoretische les die je op papier uit kunt schrijven, maar het is vooral een levensinstelling die moet worden geoefend en gepraktiseerd. Meer dan strikt noodzakelijk voor de opdracht over snelheidsbegrenzers en winkelwagentjes heb ik me verdiept in het leven en werk van Foucault, geboeid door de levensles van de “kistwand” en de “uitweg”. Eenmaal klaar met WWTS, leek het me boeiend om Frans te leren en de Franse cultuur en academische wereld mee te maken. Het is me gelukt om een studiebeurs te bemachtigen en zo heb ik het afgelopen jaar in Parijs gestudeerd: Histoire et Philosophie des Sciences. Foucault is in 1984 overleden. Maar op een conferentie heb ik zowaar met zijn broer en met zijn partner kennis gemaakt. Ik ben ook op bezoek geweest in het appartement van Foucault. En daar heb een mooi souvenir aan over gehouden: een boek van de Franse techniekfilosoof Simondon uit de boekenkast van Foucault.

Voor de studie in Parijs heb ik een scriptie geschreven over Foucault en techniekethiek. Daarin werk ik uit hoe mensen altijd onderworpen zijn aan disciplineren. In het voetspoor van Foucault zou techniekethiek vervolgens inhouden om de aandacht te richten op hoe mensen zichzelf disciplineren, hun leven inrichten en hun gedrag vormen, door het gebruik van techniek: “subjectivisation à travers l’usage des techniques”. Ik heb me vooral gericht op Radio Frequency Identification (RFID). Dat is de technologie die contactloze toegangspassen, dierherkenningschips en de nieuwe OV-chipkaart mogelijk maakt. Veel toepassingen van RFID brengen privacyproblemen met zich mee. Ik geloof niet dat RFID de samenleving in een Panopticon gaat veranderen. Interessanter en belangrijker lijkt het me om te kijken hoe mensen zich op een deels vrijwillige, deels onvrijwillige manier door het gebruik van RFID-toepassingen invoegen in bepaalde regimes en strategische relaties met netwerken, instanties en bedrijven. Het gaat daarbij om het gebruik van nuttige diensten, maar ook om klantspecifieke reclame en andere vormen van manipulatie die niet zo gewenst zijn.

Of nieuwe producten een gewenste of ongewenste verandering teweegbrengen in de manier van leven kan niet alleen op grond van principes worden beslist. Nieuwe levenswijzen en het gebruik van techniek moet worden “uitgeprobeerd” en “aangeleerd”. Het is als met nieuwe schoenen die

knellen. Je moet ze uitproberen om te kijken of ze een beetje passen en vervolgens moet je ze nog inlopen. “Een diepe schok”, zeiden mijn docenten te hebben ervaren toen ze dat voorbeeld lasen. Ze vonden mijn benadering heel interessant, maar vrezen dat ik, “net als Foucault”, een kritisch gezichtspunt dreig te verliezen. Een techniekethiek met de late Foucault zou technische ontwikkelingen alleen maar kunnen “begeleiden” en in het ergste geval zelfs “legitimeren”. Ik dacht zelf meer aan “begeleiden” om “beter te doordenken”. Ik wilde juist beweren dat het wennen aan producten en het actief aanleren van manieren van gebruik een *ethische oefening* is. Mensen veranderen zichzelf door het gebruik van techniek. Het zou misschien niet dom zijn daar eens over na te denken.

Mijn scriptie is behoorlijk theoretisch. Maar er is ook sprake van een empirische gerichtheid en een pragmatische houding. Pragmatisme is de Fransen vreemd. En empirie is in Parijs een heel theoretisch begrip. Bijvoorbeeld, de “empirist” Bruno Latour, die centraal stond in de WWTS-opleiding, blijft in Parijs omstreven. Hij heeft weliswaar school gemaakt, maar in behoorlijk beperkte kring; voor de meesten vertegenwoordigt hij op zijn best een goeie grap. Tegen de door WWTS gevormde empirische en pragmatische benadering werd in Parijs raar aangekeken, maar uiteindelijk ook met waardering. Dat wil zeggen: waardering voor de methode, maar bedenkingen bij het resultaat. Mijn ethische richtlijn is dat producten prettig te gebruiken moeten zijn en het “gevoel” moeten geven dat de gebruiker enigszins de baas blijft en niet te veel van alle technische systemen afhankelijk raakt. De aap van Kafka beseft heel goed dat hij iets van zichzelf maakt door een actieve houding aan te nemen tegenover zijn gevangenschap. “Echte vrijheid” is niet aan de orde, maar hij vindt een uitweg uit de gevangenschap door in de gegeven omstandigheden zijn bestaan zelf ter hand te nemen. Dat dat voor echte filosofen geen ethiek is, begrijp ik wel, maar ik denk dat het probleem voorgaat op het vak.

Nu ben ik weer terug in Nederland. Ik zal Parijs vast snel gaan missen. Maar ik houd ook van het groen, thuis, in Oost-Nederland. Toen ik aan het einde van de terugreis uit de trein stapte in het dorpje (met stadsrechten) Terborg, en de geuren opsnoof van de gewassen die geoogst worden, besepte ik dat Parijs wel erg ruim bedeed is met steen, asfalt en auto’s. Ik kwam graag in het Parc de Belleville, met een prachtig uitzicht over Parijs. Het komt echter maar zelden voor dat de lucht helder is en meestal kun je niet echt ver kijken. In hetzelfde park is een station waar de luchtkwaliteit wordt gemeten. Daarvan wordt ’s avonds op tv verslag gedaan na het weerbericht en de fileberichten. Dat hebben we nog niet in de Achterhoek of in Twente, en ik zal het niet missen. Maar aan de voet van de heuvel van het park van Belleville dragen Afrikaanse vrouwen op hun hoofd, zonder handen, tassen vol met spullen van de markt naar huis. Dat hebben we hier ook niet. En zo zijn er nog wel duizend dingen. Er is veel te zien in Parijs. En dat mis ik nu al.